

РИМ ИЗ ДОБА РОМУЛА — ПАТРИЈАРХАЛНИ ИЛИ МАТРИЈАРХАЛНИ?

За већину романиста овакво питање је излишно. Старо римско друштво сматра се изразито и строго патријархалним, обележеним одговарајућим положајем жене у јавном и приватном животу, израженим и кроз прве правне прописе; положајем који подразумева потпуно искључење жене из јавне делатности и њену апсолутну подређеност мушкарцу у приватној сфери, праћену класичном моногамијом (моногамијом само за жену, строго обавезану на верност и рабање легитимних потомака мужу)¹⁾. Такво схватање је до те мере укорењено и раширено да га је заиста тешко пољуљати. Отуда питање постављено у наслову, с обзиром на владајућа схватања, на први поглед делује као израз некакве недовољно одмерене смелости. А сасвим је основано и чак не потпуно ново,²⁾ мада никада досада није постављено на овако општар и донекле провоцирајући начин. У ствари, сврха његовог постављања и следећих неколико запажања управо и јесте да се провоцира научна мисао у овој сфери на једно озбиљније преиспитивање традиционалних схватања о правном и уопште о друштвеном положају жене у античком Риму првих векова; на преиспитивање које би, у крајњој линији, срушило мит о наводно апсолутној обесправљености жене тога доба,³⁾ које би навело такође и на промену неких схватања о статусу жене из каснијих векова Рима,⁴⁾ и чији значај не би био само уско стручни.

1) Класична моногамија се, познато је, битно разликује од оне у етимолошком смислу. Више о томе у Енгелс, Ф. — Порекло породице, приватне својине и државе, Београд, 1976, стр. 58-78.

2) О ауторима који су, учивши повољан фактички положај жене, иницирали индиректно ово питање, као и о онима који помињу неке трагове матријархата у старом Риму, касније ће у тексту бити речи.

3) Рушењу овога мита умногоме помажу схватања Стојчевића, изнета у неколико радова, иако се аутор не бави женом у Риму; али се зато бави патер фамилијас-ом, рушећи мит о његовој наводно апсолутној власти и свемоћи над свим члановима породице, па и над женама у њој. У том смислу в. Стојчевић, Д. — „Uti legassit“ Закона од XII таблица, *Анали Правног факултета у Београду*, 1959; *Gens, consortium, familia*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1968; *Облици својине у старом Риму*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1977; Такође в. Стојчевић, Д. — Римско приватно право, Београд, 1974, с. 81-82.

4) И у погледу статуса жене у каснијим вековима римске историје годинама се понављају уобичајена схватања, која су, као и она везана за старо доба, под знаком питања; и свакако заслужују да им се посвети једна дубља и обимнија анализа. При том ваља имати у виду чињеницу да дефинисање прав-

Питање друштвеног положаја жене ни данас није неинтересантно, чак и у самоуправном систему као што је југословенски. А за потпуније схватање неких појава у данашњем тренутку и актуелизација неких сазнања у овој области, врло комплексној, подсећање на прошлост и дубље њено разумевање, што објективније, свакако је од користи. Скоро да и не треба подсећати на давно утврђену истину: само друштво неоптерећено антагонистичким односом између друштвених класа (и свим оним што уз то иде) може жени пружити сигурност и живот достојан човека; само друштво које подразумева равноправност свих, у најширем смислу, може жени пружити равноправан положај са мушкарцем; само у демократском неексплоататорском друштву жена може бити уважена и неизрабљивана.⁵⁾ На жалост, скоро читава позната историја цивилизације обележена је, како неравноправношћу између друштвених класа, тако и неравноправношћу жене у односу на мушкарца.⁶⁾ Изумимајући савремено социјалистичко друштвено уређење, равноправност између полова била је присутна још само у пракомунистичком друштву, у времену предцивилизацијском и, нешто нарушена зачињањем нових појава, у доба прелаза ка цивилизацији.

Праћење античке римске историје, од самог њеног почетка,⁷⁾ пружа изванредан пример мебузависности судбине жене и судбине друштва у целини. Трансформација из гентилног у изразито експлоататорско робовласничко друштво повлачи огромну промену и у положају жене (слободне наравно, а о робињи је коментар излишан). Од уважене матроне, којој чак и конзул даје предност у неким ситуацијама,⁸⁾ она постаје само средство за рабање легитимних потомака мужу и поданика држави, што фамозно *ius liberogitum* врло пластично илуструје (условљавајући рабањем деце женино ослобођење од тугорства).⁹⁾ Иако Римљани нису достигли Грке у понижењу же-

ног положаја жене у класично доба Рима умногоме зависи од схватања њеног положаја управо у старо доба.

⁵⁾ Још пре стотинак година се, захваљујући историјскоматеријалистичком погледу на друштво и судбину жене током његове историје, дошло до оваквих схватања. Капитални значај у том смислу има дело Енгелса, *Порекло породице, приватне својине и државе*, као и дело Бебела, *Жена и социјализам*, (Београд, 1956).

⁶⁾ О крајњим разлозима таквога стања говори Енгелс, у поменутом делу, дајући кратак осврт на ситуацију у појединим друштвима, као и Бебел, такође у поменутом делу, дајући више простора појединцима од познатих друштава, посебно капиталистичком. Искрпан преглед правног положаја жене у бројним системима даје Gide, P. — *Etude sur la condition privée de la femme*, Paris, 1885. Пресек стања у неким друштвима, уз анализу узрока одређеног стања, даје и Де Бовоар, С. — *Други пол*, Београд, 1982.

⁷⁾ Наравно реч је о почетку колико-толико познатом, од времена легендарног оснивања града, из средине VIII века старе ере, мада има нешто мало података, углавном кроз митове и легенде, и о претходном времену. Рецимо в. Ливије, *Ab urbe condita*, књига I.

⁸⁾ О неким од тих ситуација, рецимо о првенству пролаза матроне, касније ће у тексту бити речи.

⁹⁾ Део Аугустовог породичног законодавства чини и *Lex Papia Poppaea* из 9. год. нове ере, који предвиђа *ius liberogitum*, (право деце), односно право удате жене да буде ослобођена тугорства уколико роди одређени број деце. Овај закон и Гај помиње у *Институцијама*, I, 154.

не,¹⁰⁾ чињеница је да од њене значајне некадашње улоге, у друштву и породици, временом мало шта остаје. У доба развијеног, класичног римског права, жена је била потпуно искључена из јавноправне делатности и изразито неравноправна са мушкарцем у приватноправној сфери, мада јој временом бивају додељена нека овлашћења и бива укинута туторство над њом. И једно и друго, међутим, не значи никакву изразитију демократизацију римског друштва у односу према жени, нити пак значи да је она некада давно била у још неповољнијем положају према мушкарцу. На жалост кроз литературу се, и то не само правну, провлачи такво схватање. Наиме, скоро редовно се тврди како је жена у давној прошлости Рима, (у доба краљевства) била изразито обесправљена, а да временом стиче значајана права.¹¹⁾

Сходно оваквој тврдњи, стиче се утисак да Рим већ од прве појаве, тако рећи још од прастарог доба, представља изразито патријархално друштво, са свим негативним последицама патријархата по жену; друштво које подразумева изразиту правну неравноправност између полова. Међутим, тешко да би се могло, за доба Ромула, уопште говорити о држави и праву у класичном смислу, као и о изразитој обесправљености жене. Ако се правнику егзегетичару и може допустити овакво схватање, уколико верује у аутентичност тзв. *leges regiae*, наводно донетих у доба краљевства, историчар би у њега морао посумњати.¹²⁾ Такво схватање, макар да његови носиоци можда тога и нису свесни, на неки начин продужава век извесним

¹⁰⁾ За разлику од Спартанке, Атињанка из класичног доба имала је врло мало слободе, изузев ако је припадала слоју хетера. Познато је да супруге Атињана највише времена проводе у *ginekontis*-и, посебној просторији за жене, док ови ретко долазе у кућу. Познато је такође да Атињани жене деле на три категорије: супруге за рабање деце, робинје за чисто физичка задовољства и малобројне образоване хетере за духовна уживања превасходно.

¹¹⁾ Ова схватања, и једно и друго, не треба посебно цитирати. Довољно је отворити уџбенике римског права, наше и европске. Слично се схватање, о старом периоду, среће и код неких историчара, нпр. Парети Ј. — Стари свијет (Историја човечанства: културни и научни развој), I-II, Загреб, 1967. И једно и друго схватање, иначе недовољно су основана, иако су скоро општеприхваћена. О неоснованости схватања положаја жене у најстаријем римском праву доста је речено у Јовановић, М. — Положај жене у најстаријем римском праву, магистарски рад, Београд, 1984. Питање основаности, односно неоснованости схватања о положају жене у класичном римском праву, колико је познато, нико још од романиста није поставио, а и те како има места, има разлога да се неке тврдње оспоре и да се сагледа права вредност тих права која је римска жена „стекла“. Праву слику друштвеног положаја жене у време цветајуће римске цивилизације сагледала је досада, изгледа, само С. де Бовоар: Други пол, I, стр. 128.

¹²⁾ О питању аутентичности тзв. краљевских закона интензивно се размисљало још почетком овога века и није мали број оних који су изразили дубоку сумњу. Већина романиста, међутим, свеједно што узгред помињу сумње у аутентичност збирке, статус жене у старом праву дефинишу према њеним одредбама; а историчари не негирају овако аргументоване закључке. Један од ретких изузетака је Ростовцев, М. — Историја Старог света, I, Нови Сад, 1974, који се не бави овим питањем, али уочава трагове матријархата у римском друштву. О питању аутентичности „*leges regiae*“, иначе, в. Girard, P. — *Textes de droit romain*, Paris, 1903, str. 3; Girard, P. — *Manuel elementaire de droit romain*, Paris, 1918 стр. 145. Такође, посебно у вези са одредбама које регулишу положај жене, в. Јовановић, М. — Положај жене у најстаријем римском праву, магистарски рад, Правни факултет у Београду, 1984. стр. 25-35, као и извод из рада („*Leges regiae*“ I. Питање аутентичности) Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 1984.

старим предрасудама о положају жене у дубокој прошлости људског друштва. Зато, чини се, није сувишно подсетити на следеће речи Енгелса: „Једна од најапсурднијих представа, наслеђена из доба просвећености XVIII века, јесте да је жена била на почетку друштва робинја мушкарца. Жена има код свих дивљака и свих варвара на нижем и средњем ступњу, делимично још и на вишем ступњу, не само слободан већ и врло поштован положај... Подела рада између оба пола условљена је сасвим другим узроцима, а не положајем жене у друштву. Народи у којима жене морају да раде много више него што ми замишљамо да им приличи имају за жене често много више стварног поштовања него наши Европљани. Дама цивилизације, окружена лажним поштовањем и одстрањена од сваког стварног посла, има бескрајно нижи друштвени положај него жена варварства која тешко ради, али која у своме народу важи за стварну даму (lady, frowa, Frau-господарица) и која је и била таква по своме карактеру.”¹³⁾

Римско друштво из доба оснивања града, а делом и из времена краљевства, управо представља једну прелазну фазу између предцивилизацијског и доба цивилизације. Представља, како би се рекло, задњу фазу „почетка друштва” код римског народа, крај једног и почетак другог времена, тренутак замирања једних и зачетка других друштвених појава, кроз чије преплитање се одређује и судбина жене. Иако стара гентилна солидарност и уопште стари друштвени односи бивају већ нарушени, умногоме се у ово доба задржава стари однос према жени и њен далеко повољнији друштвени третман, повољнији у односу на следеће векове које карактерише већ робена римска цивилизација. Иако се већ рабају зачеци оних друштвених појава које ће у будућности изменити женину позицију, у ово доба она још увек има врло значајног утицаја на породични и друштвени живот, као уосталом и код других народа одговарајућег степена развоја (нпр. Етрурија стари Египат, Спарта, Германи из доба Тацита, Ирокези чак и из XIX века итд.)¹⁴⁾ У време оснивања града, дакле, римско друштво се налази на највишем степену варварства, што је данас неспорно.¹⁵⁾ Али не би смело да буде неспорно и схватање о положају жене у овом друштву, положају какав је карактеристичан за цветајућу робовласничку цивилизацију, али је скоро потпуно неспојив са друштвом онаквих одлика какве је имало римско из доба Ромула, а и доста година касније.

У погледу правног, донекле и у погледу друштвеног положаја жене уопште у овом времену, у литератури се и даље одржавају тра-

¹³⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице, приватне својине и државе, стр. 46-47.

¹⁴⁾ Иако између поменутих народа постоје знатне разлике, како уопште, тако и у погледу конкретног положаја жене, несумњиво је да код свих њих жена има далеко повољнији друштвени положај но што ће га имати у доба цветајуће цивилизације, на том или неком другом подручју. Запажања у том смислу износи Енгелс, о Спарти, Германима и Ирокезима (Порекло породице, стр. 60, стр. 64-65, стр. 47.) Кратак пресек стања у неким од ових друштава, упоредо дат је у Јовановић, М. — Положај жене, стр. 360-369.

¹⁵⁾ Више о томе в. Енгелс, Ф. — Порекло породице, стр. 116 и даље, као и Стојчевић, Д. — Формирање ране римске државе, Зборник радова Правног факултета у Београду, 1966; а такође и већ поменути радови Стојчевића: Облици својине у старом Риму; Gens, consortium, familia.

диционална схватања која, хтело се то или не, продужавају век и старим „апсурдним представама” о жени на почетку историје. Додуше, нико изричито не тврди да Римљани нису имали предцивизацијски период у давној прошлости, који би подразумевао одговарајући положај жене; али је јако мало оних аутора који су уочили трагове старога односа према жени управо у доба легендарног оснивања града и у периоду до доношења Закона XII таблица, а још је мање оних, међу савременицима, који су овим уочавањима придали бар мало значаја. Врло је чудно да капитална открића тако великих познаваоца антике, из XIX века, као што су Де Куланж, Жид и Јеринг,¹⁶⁾ нису наишла на прави одјек међу романистима, као ни опаске оних аутора, из овог века, који констатују трагове матријархата у старом римском друштву (Пиганиол, Ростовцев и у најновијој литератури, мада доста опрезно, Ерманова)¹⁷⁾

Поменути аутори из XIX века, наиме, на прави начин вреднујући податке из извора, како оне из доба писане историје, тако и оне везане за предање и старе легенде, уочавају да жена у првим вековима римске историје ужива врло велики углед и има врло значајну улогу, не само у породичном, већ и у јавном животу. На основу њихових дела, односно на основу низа података које су презентирали и вредновали у правој мери, уопште није било тешко уочити трагове матријархалне епохе у овом времену. Такође није тешко објаснити ондашњу позицију жене у друштву и породици, њен равноправни положај са мушкарцем, бар на данашњем степену знања о старим друштвима уопште, као и о римском конкретно. Уз помоћ марксистичке мисли о људској историји и жени у оквиру ње, а посебно уз дела Енгелса и Бебела, која у доброј мери допуњава и дело С. де Бовоар,¹⁸⁾ и уз упоредну анализу података о римском и о другим старим друштвима одговарајућег степена развоја, релативно се лако може доћи до закључка: овако повољна позиција жене, у фактичком животу, задржала се управо захваљујући одржавању оних друштвених појава (односно свежих њихових трагова) које јој у претходном периоду, код овог као и код других народа, обезбеђују такву или још значајнију позицију.

Жид и Јеринг истичу да је жена у старо доба Рима у фактичком животу била, не само равноправна са мушкарцем, већ чак и нешто уваженија од њега. За сумњу у овакве тврдње нема основа, јер управо подаци из дела бројних римских писаца (историчара, ли-

¹⁶⁾ Де Куланж, Ф. — Античка држава, превод, Београд, 1956; Gide, P. — *Étude sur la condition privée de la femme* Paris, 1885; Jhering, R. — *L'esprit de droit romain* Болоња — Париз 1886-1888; Jhering, R. — *Historie du développement du droit romain* Paris, 1900.

¹⁷⁾ Piganiol, A. — *Essai sur les origines de Rome*, Paris, 1917, стр. 156-158, трагове матријархата сматра израженим пре свега код Сабинана; Ростовцев, М. — *Историја Старог света*, loc. cit., сматра да Етрурија има утицаја на Рим, али да и код италијанских народа има трагова матријархата; Hermann Cl. Larôle *judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles, 1964 исти че утицај етрурске матријархалне цивилизације на Рим, имајући у почетку доминацију над њим.

¹⁸⁾ Енгелс, Ф. — *Порекло породице, приватне својине и државе*, Београд, 1976; Бебел, А. — *Жена и социјализам*, Београд, 1956; Де Бовоар, С. — *Други пол*, I, Београд, 1982.

нгвиста, поета) доказују њихову тачност.¹⁹⁾ Такво стање у односима између полова онога времена, дакле, несумњиво је; а узредна констатовања фактички повољног положаја жене, у оно доба, могу се наћи данас и у делима која се баве искључиво правом, а у оквиру њега и положајем жене, мада се углавном своде на свега неколико реченица.²⁰⁾ При анализи правног положаја жене ипак, у правној литератури, остаје владајуће мишљење о наводно потпуној правној обесправљености и подређености жене мушкарцу у оквиру најстаријег римског права. Такво мишљење пак наводи на закључак о врло великом раскораку између права и фактичког живота, када је положај жене у питању. Тај раскорак су уочили још Жид и Јеринг, као и Де Куланж, покушавајући да га објасне, на један или други начин. Али у томе нису сасвим успели, и поред изванредног познавања извора. Нису ни могли успети, и то не само због недостатка у општем приступу овим питањима,²¹⁾ већ и из сасвим једноставног разлога: тог раскорака између права и живота, у ствари, и није било у време ну о коме је реч²²⁾. Тај раскорак је резултат каснијега гледања на старо римско право, гледања из перспективе једног развијеног робовласничког права и сасвим измењених односа између полова. Резултат је одређеног тумачења старих правних прописа, у којима образовани правник из класичног доба Рима, као и његов следбеник, налази и оно чега тамо није било, односно прописе тумачи на начин који није био својствен његовим далеким прецима. Изузетну улогу при том су одиграли тзв. краљевски закони („leges regiae”), наводно донети у доба краљевства, углавном у доба Ромула и Нуме.²³⁾ А превелика вера у аутентичност „leges regiae” и у тумачењу класичних римских правника опредељује романисте, чак и данас, да и даље у старим римским правним прописима виде потпуну обесправљеност жене и да и даље продужавају век енигми о раскораку између правног и фактичког положаја жене у старом римском друштву.

У ствари, схватања о великој обесправљености жене у најстаријем римском праву највећим делом су базирана на одредбама из

¹⁹⁾ Преглед већине извора тј. дела писаца овде није могућно изнети, већ се само неки од њих могу поменути: Plaut (Stichus, Trinumus); Varon (De re rustica, De lingua latina); Livije (Ab urbe condita); Ovidije (Metamorphoses, Ars Amatoria, Aeneida, Fasts); Dionisije Halikarnaški (Antiquitates Romanae); Valerije-Maxim (Factorum et dictorum memorabilia); Plinije Stariji (Historia naturalis); Aul-Gelije (Noctes Atticae); Fest (De verborum significatione) itd.

²⁰⁾ Таква кратка запажања срећу се и у југословенским уџбеницима, нпр. Стојчевић, Д. — Римско приватно право, Београд, 1974., стр. 86; Пухан, I, — Римско право, Београд, 1969, стр. 135; Корошец, В. — Римско право, 2. дел — Родбинско дедно ин цивилно правдно право, Љубљана, 1969, стр. 211. Стојчевић истиче једнака имовинска права за оба пола у consortiumu, у поменутом раду: Облици својине у старом Риму.

²¹⁾ С. де Бовоар је рецимо имала пред собом већ историјски материјализам, као један општи приступ овим питањима, и у доброј мери се и користила њиме, али ово питање не решава, већ једноставно констатује такву појаву у историји (Други пол, I, стр. 124-125).

²²⁾ Више аргумената за ову тврдњу у Јовановић, М. — Положај жене у најстаријем римском праву, стр. 25-35, и даље.

²³⁾ Текст „leges regiae” у Girard, P. — Textes de droit romain, Paris, 1903, стр. 3-10. Такође у Даниловић, Ј. — Станојевић, О. — Текстови из римског права, Београд, 1970, стр. 25, и Ромац, А. — Извори римског права, Загреб, 1973:

„leges regiae” а у складу са којима се, по правилу, тумаче и одредбе Закона XII таблица.²⁴⁾ Верујући у њих и гледајући их као прописе старије од Закона, разумљиво је да романисти и његове одредбе тумаче у складу са онима из „leges regiae”, вреднујући истину да, по правилу, са рабањем права иде и обесправљеност жене. Међутим, ситуацију мењају две чињенице. Прво, Рим из доба Ромула је још увек далеко од државе и права у класичном смислу. Друго, „leges regiae”, у облику који се среће негде крајем периода републике, посебно када је реч о регулисању статуса жене, никако се не могу приписати времену Ромула и Нуме. Скоро сасвим је сигурно да су у праву аутори који ову збирку сматрају апокрифном, неаутентичном компилацијом с краја републике.²⁵⁾ Као правни извор, дакле, за оно доба остаје само Закон XII таб., а само на основу његових одредби тешко да би се могло закључити о онаквој обесправљености жене каква се традиционално помиње у литератури, све до данашњих дана.

Наиме, анализа развоја римске политичке и економско-породичне организације до времена доношења Закона XII таб.,²⁶⁾ и уочавање места жене у њој, упућује на уочавање неких од основних идеја Закона у области која дотиче правни положај жене, идеја које су тежиле еманципацији фамилије од ширих породичних заједница, а не обесправљењу жене.²⁷⁾ Подизање ових идеја на степен правне норме, наравно, нужно повлачи и одређене промене у правном положају жене; али те промене, у тренутку рабања, не мењају осетније њен фактички положај, нити подразумевају некакву изразиту њену обесправљеност.²⁸⁾ Тек много година касније, у промењеним друштвеним и породичним приликама, и измењеним односима између полова, одредбе Закона ће бити протумачене на штету жене. Иако Закон утемељује одређену предност мушкарца, циљ му није био проглашење жене за робинју мушкарца, те у том смислу и не стоји неки изразитији раскорак између њеног правног и фактичког положаја.²⁹⁾

Оваква, на први поглед доста смела тврдња, наравно, захтева да се, уз детаљну анализу неких одредби Закона XII таб.,³⁰⁾ изврши и дубље сагледавање неких специфичности у развоју римске политичке и економско-породичне организације до времена доношења За-

²⁴⁾ Текст Закона XII таб., у Girard, P. — Textes de droit romain; Даниловић-Станојевић: Текстови из римског права; Ромац, А. — Извори римског права.

²⁵⁾ О питању аутентичности „leges regiae” в. напомену бр. 12, овог рада.

²⁶⁾ Расветљавању ових специфичности изузетно су допринели Енгелс (Порекло породице, с. 64 и с. 116-126) и Стојчевић (Формирање ране римске државе), али недовољно са аспекта друштвеног положаја жене и са аспекта кључних идеја Закона XII таблица у имовинско-породичној сфери.

²⁷⁾ Држави онога времена одговара процес разбијања *consortiuma*, односно еманципација фамилије од утицаја ширих породичних заједница. Кроз Закон XII таблица се фамилија фаворизује управо преко *pater familias-a*, којем се долушта тестирање (Закон, V, 3). Више о томе у Јовановић, М. — Положај жене у најстаријем римском праву, стр. 59-76.

²⁸⁾ Заинтересовано је да одредба о избегавању манус-а није изазвала довољно интересовања код савремених романиста. Више о томе в. Јовановић, М. Положај жене у најстаријем римском праву, стр. 156-180.

²⁹⁾ Више о томе в. Јовановић, М. — Положај жене ..., стр. 387-414.

³⁰⁾ Таква анализа извршена је у Јовановић, М. — Положај жене ... с. 76-227.

кона;³¹⁾ специфичности које узрокују, са једне стране, дуже одржавање трагова старог положаја жене (чак и у доба када је Рим увелико закорачио у цивилизацију) и, са друге стране, неке карактеристичне идеје у имовинско-породичној сфери које одређују и садржину одговарајућих одредби Закона XII таблица. Но, пошто обим овог рада тако што не допушта, овде ће бити учињен само покушај да се маркирају трагови матријархалне епохе код Римљана; покушај да се уоче оне друштвене појаве (односно трагови тих појава) које, сходно досадашњим сазнањима из ове области,³²⁾ пружају жени у предцивилизацијско доба друштва и на прелазу ка цивилизацији уважен и са мушкарцем равноправан друштвени положај. Следећих неколико запажања иначе, као и рад у целини, немају претензије да зађу у нека уско стручна питања, а још мање да залазе у некакве детаљније филозофско-социолошке расправе о матријархалном времену у историји друштва (које су уосталом, с обзиром на резултате досадашњих истраживања у овој области, скоро и непотребне, изузев када су у питању некаква екстремна схватања).

На данашњем степену развоја друштвених наука, посебно историје и социологије, односно на данашњем степену сазнања о старим друштвима, неспорно је да предцивилизацијско доба и време прелаза ка цивилизацији подразумева један шири сплет друштвених појава које узрокују равноправност између полова и непостојање антагонизма између њих, уз извесну предност жене, односно нешто уваженији положај. Сама за себе свака од тих појава не би била довољна као одређујући фактор таквих односа, него само све скупа у међузависности. У том смислу, уколико се једна епоха истиче као матријархална, или бар са свежим траговима матријархата, не мисли се свакако да матријархат сам по себи, у ужем смислу, може бити довољан и одлучујући фактор у третману жене, иако је од изузетног значаја. Уосталом, познато је да Бахофенов израз „*mutterrecht*“ Енгелс задржава, како сам каже, једино „краткоће ради“, истичући неадекватност термина времену у којем о праву у правничком смислу не може бити говора;³³⁾ и познато је да основни смисао израза јесте у рачунању сродства и наслеђивању преко мајке, мада о наслеђивању у класичном смислу не може бити говора. Али познато је и то да се управо у матријархалном времену и времену рабања патријархата, као једној прелазној фази између две епохе, среће један сплет одређених друштвених појава које, у својој укупности и међузависности, узрокују уважени положај жене, како у породичним тако и у ширим друштвеним оквирима. У том смислу се, дакле ширем, може говорити о

³¹⁾ Значајна специфичност овога периода је одизање слоја патриција изнад разнородног плебса и затварање у једно доста хомогено друштво, што узрокује одржавање старих унутрашњих односа, а што се одражава, како на друштвени положај жене уопште, тако и на садржину неких одредби Закона XII таблица кроз које се, директно или индиректно, регулише и статус жене. Ова питања свакако заслужују, иначе, мало више простора и нешто детаљнију анализу.

³²⁾ Сазнања о том времену, презентирана у делима поменутих писаца, досада нико није оспорио, као ни сазнања о неким карактеристикама старог римског друштва, својственим управо том времену, предцивилизацијском.

³³⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице, приватне својине и државне, стр. 40.

матријархалном времену као времену равноправности између полова, уз одређену предност жене, односно нешто уваженији њен положај.

Наравно, поменута предност жене не значи никакво некакво свевлашће у оном времену. Уосталом, о власти и свевласти у уобичајеном државноправном смислу, на који је човек цивилизације навикао, овде уопште не може бити говора; а такво једно схватање могло би се сматрати само још једном погрешном представом о старом времену и као такво би могло бити (и бива) повод неким непотребним расправама. Нека запажања о том питању биће ниже изнета.

Положај жене у крајњој линији, поједностављено речено, детерминише одређени степен развоја производње и власништва, уз одговарајући облик свести, односно владајуће идеологије, владајућих схватања; али само у крајњој линији и најопштије речено, а гледано у широким временским и просторним оквирима. Разјашњење неких питања из ове сфере, донекле и данас дискутабилних, далеко је сложеније када се посматра једно конкретно друштво у једном одређеном историјском тренутку. Ситуацију још више компликује упоредо постојање различитих друштвених система у једном истом временском тренутку и међусобни утицај њихов, једних на друге, посебно када је реч о кантактима између цивилизованих народа и нецивилизованих, односно оних који тек пружају корак ка цивилизацији.

II

Темељи цивилизације, познато је, ударени су са појавом сталне насељености човекове, са његовим везивањем за одређену територију, за парче земље које ће почети да обрађује (иако га од тога тренутка до рабања цивилизације у класичном смислу дели много година). Какав је био положај жене код номадских народа старог доба тешко је рећи, с обзиром на мало података о том времену, али је сигурно да о некаквој подређености мушкарцу, каква се среће у доба цивилизације, не може бити ни помена. У том смислу С. де Бовоар сасвим основано закључује: „Нико не настоји да ублажи сурове околности које хендикепирају жену, али нико не настоји ни да је потцени... Никакве институције не озакоњују неједнакост полова. Институције, уосталом, не постоје... Религија је неутрална, обожава се некакав бесполни тотем”.³⁴⁾ Са сталном насељеношћу међутим, која се среће и код Римљана с почетка периода краљевства, а посебно са рабањем земљорадње и развојем домаће радиности, ситуација се умногоме мења. Стичу се услови који економску улогу жене чине врло значајном, услови у којима је њена делатност од великог друштвеног, може се рећи од јавног значаја, и у којима њена стваралачка активност долази до пуног изражаја.

Првобитном земљорадњом, наиме, која обухвата само окућницу, уз врло примитивну обраду, бави се жена. Првобитна подела рада између полова, ради рабања и подизања деце,³⁵⁾ (од времена када се

³⁴⁾ Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 95.

³⁵⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице, прив. својине и државе, стр. 62.

потомцима придаје значај) везује жену за станиште и упућује је на првобитну земљорадњу, док се мушкарац више бави делатношћу изван станишта (ловом, риболовом и одбраном територије, као и сточарењем). Све масовније бављење земљорадњом, уз све веће користи од ње, још више подиже значај женине економске функције у старом друштву. Уз то, жена се бави и кућном радиношћу, а има података да се бавила и првобитним грнчарством.³⁶⁾ Њена стваралачка природа, у ондашњим приликама, могла је доћи до изражаја, у најмању руку, колико и стваралаштво мушкараца. А о корисности и нужности њене делатности, у тадањим условима живљења, скоро да ни не треба говорити. Њена активност, дакле, подразумева и прибављање намирница, а не само њихову припрему за употребу, како се некада мислило. У том смислу Е. Морган с правом инсистира да треба „срушити мит о непродуктивној жени“³⁷⁾ Била је и те како продуктивна и сасвим је разумљиво да јој овако значајна економска улога обезбеђује, у најмању руку, положај равноправан са мушкарацем.

Значај женине економске функције не опада ни онда када се мушкарац укључује у земљорадничке послове. Њена делатност у привређивању и одржавању егзистенције једнако је вредна као и мушкарчева. У том смислу Енгелс констатује: „У старом комунистичком домаћинству, које је обухватало много брачних парова и њихову децу, женама поверено вођење домаћинства било је исто толико јавна, друштвено нужна радност, колико и рад мушкараца на прибављању животних намирница“.³⁸⁾ Углед жене је пао тек онда када је кућна делатност постала другоразредна, а то се десило тек много година касније, уз присуство и бројних других промена, и уз превазилажење старог земљорадничког начина живота. Што се старих Римљана тиче, има података да се земљорадња на малим поседима, уз масовно сточарење, врло рано развила,³⁹⁾ а у сличном облику она се одржала и дуго након оснивања града. Мали посед чијом обрадом се баве чланови домаћинства, без коришћења робовске радне снаге, доминира и у времену доношења Закона, XII таблица, а општепозната је анегдота о Цинцинату, затеченом да ради на њиви, у тренутку када је обавештаван да је изабран за диктатора Рима.⁴⁰⁾ У оквиру таквога начина привређивања и живљења улога жене је била једнако вредна као и мушкарчева, а бројни подаци, од којих су неки скоро општепознати,⁴¹⁾ то несумњиво потврђују. Жена је у кругу породице имала по-

³⁶⁾ Неке податке износи Елен Морган: *Поријекло жене*, Загреб, 1978, с. 153.

³⁷⁾ Морган, Е. *Поријекло жене*, Загреб, 1978, стр. 151, односно стр. 147-165.

³⁸⁾ Енгелс, Ф. *Порекло породице* . . . , стр. 69.

³⁹⁾ На такве податке указује Ростовцев, М. — *Историја Старог света*, с. 236.

⁴⁰⁾ Чак и да има нешто претеривања у овој анегдоти, она свакако садржи доста истине, и, уз друге сличне податке, лепо илуструје начин привређивања у овом периоду, односно начин живљења уопште.

⁴¹⁾ За разлику од грчке жене овога времена, којој је намењен гинеконтис, римска жена се јавно појављује свуда са мушкарацем, а у кући заузима скоро централно место. Њен утицај у васпитавању младих и надгледању њиховог понашања је још и већи но мушкарчев. Обитава у атриуму, централном делу римске куће, у којем се чувају све драгоцености куће, а међу њима и симболи породичних божанстава, близу породичног огњишта. Илустративна је такође, у овом смислу, и стара форма заснивања брака *cum manu*, која садржи познате речи: „*Ubi tu Gaius ibi ego Gaia!*“ Већина аутора их преводи у смислу: „Где ти будеш господар ја ћу бити господарица“. Другачије мишљење износи Ста-

часно место, у атриуму куће, а породични култ је онда, као нераздвојни део породичног живота, био непотпун без жене.⁴²⁾

Овакав значај делатност жене, наравно, може имати само у оквиру одговарајућих својинских односа и схватања; односно само тамо где су доминирајући друштвеносвојински и неексплоататорски односи, каква је ситуација управо била у предцивилизацијско доба друштва, а углавном и на прелазу ка цивилизацији, каквом типу припада и римско друштво из доба Ромула, па чак и нешто касније. Ондашњи начин живљења, односно степен развоја производње, захтева заједнички живот и нужну сарадњу великог броја људи, једне доста широке заједнице, у оквиру које владају друштвеносвојински односи, схватања и осећања. Односи који свакоме члану заједнице гарантују учешће у заједничким добрима и који искључују експлоатацију било кога од њих, независно од пола. Све до прве појаве ropства, као изразито експлоататорског односа према човеку, експлоататорски однос према жени, њено ropство мушкарцу незамисливо је. А прва појава приватне својине и експлоатације, познато је иду упоредо, мада не свуда и увек непосредно у истом тренутку. Тек породица заснована на приватној својини или, како Енгелс каже, „на економским условима а не на природним“⁴³⁾ основа је експлоатације и ropства уопште, па и у односу на жену.

Свежи трагови друштвеносвојинских односа код Римљана налазе се чак и у доба доношења Закона XII таблица. Ager gentilitius, као заједничка земља, и као основа некадашњег далеко повољнијег имовинског положаја патриција у односу на плебејце,⁴⁴⁾ задржава се релативно дуго, чак и у доба када је рођена приватна својина. Уз то, у оквиру *consortiuma*, као широке породичне заједнице, владајуће у доба непосредно пре оснивања града,⁴⁵⁾ такође се одржавају унутрашњи друштвеносвојински односи, иако се ова заједница, гледано према споља, већ јавља као носилац приватне својине. Чак и *familia*, са којом се већ раба индивидуална приватна својина, дуго задржава унутар себе однос који се разликује од приватносвојинског односно задржава друштвеносвојинска схватања. У време владавине *consortiuma* робова скоро да и нема, а спорадичног су значаја чак и у доба појаве фамилије. Бројни подаци управо говоре о интензивном

иојевић, О. — *Gaius noster*, Београд, 1976, стр. 72, сматрајући да је у формули садржана, не идеја господарења, већ идеја радости, што је сасвим могуће. Битно је, међутим, да формула, како год да се тумачи, подразумева равноправан положај супружника.

⁴²⁾ Више о улози жене у породичном култу, као и њеном положају у браку и породици уопште, и те како уваженом, в. Де Куланж, Ф. — *Античка држава*, Београд, 1956, стр. 72. и даље. Де Куланж управо наглашава да се „многа варају они који говоре о жалосној потчињености римске жене *in manu mariti*“ (стр. 352. н. 12.) и један је од првих међу онима који уочавају да у старом времену Рима нема ни трага од оне обесправљености жене каква се традиционално помиње.

⁴³⁾ Енгелс, Ф. — *Порекло породице...*, стр. 61.

⁴⁴⁾ Више о томе в. Стојчевић, Д. — *Формирање ране римске државе; Облици својине у старом Риму, као и други помињани радови.*

⁴⁵⁾ Више о томе в. већ поменути рад, Стојчевић, Д. — *Gens, consortium, familia.*

раду свих чланова породице, оба пола,⁴⁶⁾ који још увек није заменио рад робова. У таквим друштвеним и породичним приликама, природно, никоме ни на памет није падало да омаловажи жену и да умањи њену улогу у породици и друштву.

Женину уважену позицију и њен углед, у оваквом друштву, не ремети ни чињеница да се политичком организацијом друштва више бави мушкарац, невезан функцијом рабања за станиште. Та његова јавна делатност, у оно доба, своди се углавном на организовање ради ратовања, уз врло малобројне мирнодопске послове јавног карактера. При том, он центар свога живљења и највеће драгоцености види у својој породици, у жени и деци, у најближим сродницима, у породичним добрима. У породици се снабдева храном и оружјем, у њој је његов култ, ту су његова божанства. Тадања његова јавна делатност посве је другачијег карактера, дакле, од оне коју има у доба развијеног права. Отуда и неучествовање жене у јавним пословима овога времена нема ону тежину коју има у развијеној држави, у праву које залази у све домене живота. Стара мушкарчева јавна делатност уопште не дира у породичне обичаје, односе и схватања, нити му пак пружа некакав примат над женом. У том смислу се не би могла прихватити као основана тврдња С. де Бовоар, која у ствари противречи управо неким схватањима саме ауторке. Анализирајући, наиме стару политичку организацију друштва и донекле се супротстављајући (сасвим основано) схватањима о некаквој изразитој власти жене у старо доба, она каже: „Златно доба жене је само мит . . . Друштво је одувек било мушко, власт је одувек била у рукама људи . . .”⁴⁷⁾ Али претходно, у истом делу, Симон де Бовоар истиче: „У земљорадничким заједницама жена често ужива изванредан престиж.”⁴⁸⁾

Схватање о некаквој изразитој владавини жене заиста би се могло схватити само као мит, али такође и схватање о некаквој политичкој владавини мушкараца. Не само да његова политичка функција не угрожава положај жене у оно доба, но је жена и те како могла утицати на јавни живот, директно или индиректно. Друго је питање то што ће мушкарац политичку функцију задржати и у доба рођене државе и преко ње и те како одређивати судбину жене; као и што ће у *consortium*и рођена приватна својина, иако тада колективна и без икаквог негативног утицаја на жену, трансформишући се у индивидуалну, уз неке друге друштвене промене, и те како одредити судбину жене кроз читаву историју цивилизације. Али у старо доба жена, имајући једнака права према имовини у породици као и мушкарац, има и утицаја на јавни живот. Римска историја управо пружа обиље података о томе; наравно, реч је о старој историји, а утицај који су жене касније имале, у класично доба, тешко да се може сматрати значајним. Римске легенде, међутим, помињу жену на челу града (*Lavinia*), жену као говорника окупљеном народу

⁴⁶⁾ Рецимо легенда о Лукрецији (*Ливије*, *Ab urbe condita*, I) каже како ова, иако припада врло угледном друштвеном слоју, остаје до дубоко у ноћ, бавећи се кућном радиношћу, док је њен муж у ратном походу.

⁴⁷⁾ Симон де Бовоар: *Други пол*, I, стр. 100.

⁴⁸⁾ Де Бовоар, С. — *Други пол*, I, стр. 95.

(Tanakvilla)⁴⁹); на више места помињу окупљање жена на јавним местима и њихов утицај на решавање значајних јавних питања.⁵⁰) И не само легенде, већ и подаци о неким историјским догађајима указују на снагу жена, чији се већ релативно изbledели траг среће и при чувеној афери око укидања *lex Oppia*.⁵¹) У дубљој прошлости, несумњиво, тај утицај је био далеко већи.

Примитивна земљорадничка друштва, типа римског из доба Ромула, одликује још једна карактеристика која жени даје велики углед, а то је значај потомака. Одликује их неки вид идентификације породичне групе са земљом на којој се живи и тежња да се преко потомака обезбеди трајност породице. Мајка која раба потомке стиче велики углед, управо омогућујући да се породица продужи. У том смислу С. де Бовоар каже: „Настањујући се на једној територији, људи је присвајају и јавља се својина у колективном облику. Она од својих власника тражи потомство и материнство постаје света дужност. Концепцију номадских племена, према којој постоји само тренутак, земљорадничке заједнице замењују концепцијом живота чији су корени у прошлости и која себи припаја будућност. Обожава се тотемски предак, чије име добијају чланови клана, а клан поклања велику важност својим потомцима. Он ће и даље живети кроз земљу коју им оставља и коју ће они обрађивати. Заједница чува своје јединство и жели да својим постојањем превазиђе садашњост. Она себе види у деци признаје их својима, у њима се она остварује и превазилази.”⁵²) О овој појави, односно о оваквим схватањима код старих Римљана довољно је рекао Стојчевић,⁵³) а о значају мајке речито говоре бројни подаци, међу којима је свакако најинтересантнији онај о мајци Кориолана.⁵⁴)

Значај потомака задржаће се и касније у историји, али не и значај мајке, познато је. Она ће временом бити сведена само на средство за рабање легитимних потомака мужу,⁵⁵) уз обавезу на рабање

⁴⁹) Додуше легенде кажу да се Лавинија нашла на челу града по жељи сина (Ливије, *Ab urbe condita*) и да је Танаквила држала говор уместо мужа, који је био рањен; то ипак не умањује значај улоге жене у јавном животу.

⁵⁰) Позната легенда о отмици Сабинјанки каже управо да су Сабинјанке измириле зарађене стране (Ливије, *Ab urbe condita*), а легенда о Кориолану каже да је град спасен од сигурне пропасти само захваљујући утицају мајке на Кориолана (Плутарх, *Паралелне биографије*). Али деловање жене није ишло само преко мужа, оца или брата, већ и директно; она се сама могла појавити на форуму и другим јавним местима. Илустративна је, у том смислу, улога матрона приликом процеса над Виргинијом, захваљујући коме, познато је, пада децемвират, итд.

⁵¹) *Lex Oppia* донет против раскопи жена, 210. г. с. ере, укинут је на захтев и побуну матрона, 195. г. с. е. Сам за себе овај успех матрона није био много велики, али је свакако свеж траг некадашње њихове снаге. Из догађаја око укидања овог закона познати су неки антифеминистички говори Катона Старијег. Више о овоме Hermann, Cl. — *La rôle judiciaire et politique des femmes sous la Repub. romaine*, с. 54-57.

⁵²) Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 95-96.

⁵³) Стојчевић, Д. — Римско приватно право, Београд, 1974. стр. 81-82. Такође и поменути радови: „*Uti legassit*” Закона од XII таблица; Облици својине у старом Риму; *Gens, consortium, familia* итд.

⁵⁴) Легенда каже да је само мајка, заједно са супругом Кориолана, могла овог да одврати од напада на Рим. Више о томе в. Плутарх: *Паралелне биографије*, Кориолан.

⁵⁵) Више о томе в. Енгелс, Ф. — *Порекло породице*... стр. 54 и даље.

и верност, која на страни мушкарца неће постојати.⁵⁶⁾ Значај мајке у старо доба узрокује управо сплет поменутих и још неких других друштвених појава. Од великог значаја је међу њима и појава одређених схватања и веровања, као израза ондашњег степена развоја људске свести, а посебно оних везаних за рабање. Чин рабања обавијен је велом мистике, што и жени самој даје некаква мистериозна обележја, гледано очима ондашњег човека. Улога мушкарца у стварању деце се не схвата, а женина плодност пореди се са плодношћу земље. И земља, дајући плодове у храни, као и жена, рабајући децу, неопходне су за одржање групе; и једна и друга завређују поштовање помешано са страхом од непознатог, а у плодности једне и друге види се утицај некаквих непознатих ванземаљских сила. Земљорадник другачије види жену но његов предак номад. „Номадима је, каже С. де Бовоар, рабање чиста случајност, а богатства земље су непозната. Земљорадник се диви мистерији плодности, која се развија у браздама и у мајчиној утроби... Земља је жена, и у жени живе исте мрачне силе као и у земљи. Добрим делом због тога је жени препуштен пољски рад”⁵⁷⁾ Наравно, првобитно везивање жене за земљорадњу узроковано је њеним везивањем за станиште, али временом поприма карактер о коме С. де Бовоар говори. Мистерију плодности примитивни човек види и у размножавању стоке, која му је такође неопходна за опстанак. А такво поимање плодности изазива један посебан вид поштовања жене, виђења нечег божанског у њој.

Изванредна запажања по овом питању изнела је Симон де Бовоар, као уосталом и по бројним другим питањима значајним за сагледавање судбине жене кроз историју. И у том смислу њено дело представља изузетно вредну допуну Енгелсовог и Бебеловог дела,⁵⁸⁾ независно од тога што има другачији основни приступ овим питањима. У ствари, недовољно основано критикујући Енгелсов метод и приговарајући му да „у мушкарцу и жени види само економске ентитете”⁵⁹⁾, и сама се умногоме служи тим истим методом и долази до сличних закључака. Додуше, у неким закључивањима поступа помало контрадикторно, неке Енгелсове ставове не тумачи на прави начин,⁶⁰⁾ али све то не умањује значај њених запажања и њеног доприноса разјашњавању овако компликованог питања као што је положај жене кроз историју људског друштва.

Говорећи о старим веровањима, С. де Бовоар наводи пример неких индијанских, аустралијанских и полинежанских племена код којих су се она сачувала све до XX века. А говорећи о значајној економској улози жене у примитивном друштву и ореолу мистерије који је окружује, она констатује: „... Дакле, живот клана се кроз њих (жене) одржава и размножава, од њиховог рада и њихових магијских моћи зависи живот деце, стада, жетве, алатки, сав успех заједнице чију душу оне представљају. Толика снага побуђује у мушкарцу по-

⁵⁶⁾ Више о томе Енгелс, Ф. — Порекло породице... loc. cit.

⁵⁷⁾ Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 97.

⁵⁸⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице, прив. својине и државе; Бебел, А. — Жена и социјализам.

⁵⁹⁾ Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 97.

⁶⁰⁾ Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 77-85.

штовање помешано са страхом, што се одражава у њиховом култу. У жени ће се сажети читава непозната природа.”⁶¹⁾ Као последица оваквих схватања јавиће се женска божанства, за разлику од некадашње неутралне религије, која ће дуго имати примат над мушким божанствима, а касније ће дуго упоредо са овима одржавати једнак значај. Тек много векова касније превагу ће стећи мушка божанства.

Представљена у лику божанства, жена је и дуги низ година и у свакодневном, обичном животу сматрана, на неки начин, светом личношћу. А трагови таквих схватања задржаће се, у једном или другом облику, чак и у доба када је потпуно заборављен њихов првобитни смисао. У вези са схватањима такве врсте Симон де Бовоар каже: „... Највиши идеал далеких области неба и подземног света, жена је на земљи окружена табуима као сва света бића, она сама је табу. Због моћи коју има сматрају је чудотворком, вештицом. Помињу их у молитвама, понекад постају свештенице, као што су друиткиње у старих Келта. У неким случајевима жена учествује у управљању племеном, дешава се и да управља”.⁶²⁾ Овом констатацијом С. де Бовоар управо противречи свом мишљењу о старом политичком организовању искључиво преко мушкараца, али зато додаје једно врло вредно запажање: „Та древна времена нису нам оставила у наслеђе никакву литературу. Али велике патријархалне епохе сачувале су у својој митологији, у својим споменицима и традицијама успомену на доба када су жене имале веома висок друштвени положај.”⁶³⁾

Управо је римска патријархална епоха једна од оних које су сачувале успомене на доба када је жена уживала врло уважени положај. Чињеница да се велики број сведочанстава ове врсте налази у легендама и митовима не умањује им значај, како је закључио још Жид,⁶⁴⁾ а такође и Јеринг, сматрајући да је жена у старом Риму уживала чак и виши положај, веће поштовање но мушкарац.⁶⁵⁾ А Бебел, користећи се историјскоматеријалистичким методом у свом делу, у критици једног природњака који потпуно игнорише податке из митологије, каже: „У предговору свог поменутог дела подсмева се Циглер што се миту придаје ма какав значај за културну историју. Ово гледиште приказује сву ограниченост овог природњака. Мит има свој дубоки смисао, он је израстао из „народне душе” и заснива се на прастарим обичајима и навикама, којих је постепено нестало, али који, обавијени ореолом религије, живе и даље у миту. Ако се води рачуна о чињеницама које објашњавају мит, онда му се с пуно разлога мора признати историјски значај”⁶⁶⁾. На жалост, када је стари Рим у питању, релативно се мало значаја данас придаје миту и легенди. Изузетак је дело Кл. Ерман,⁶⁷⁾ које актуелизира значај римских легенди, мада уз изузетно велики опрез при закључивању.

61) Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 98.

62) Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 99.

63) Де Бовоар, С. — Други пол, I, стр. 100-101.

64) Gide, P. — Etude sur la condition privée de la femme, стр. 100-101.

65) Ihering, R. — L'esprit du droit romain, стр. 200-202.

66) Бебел, А. — Жена и социјализам, стр. 21, н. 1.

67) Herrman, Cl. — La rôle judiciaire et politique des femmes . .

Римски мит и легенда, сачувани кроз писане изворе патријархалне епохе,⁶⁸⁾ несумњиво потврђују постојање поменутих веровања и постојање периода у којем жена ужива врло велики углед; а тај период није био много удаљен од времена доношења Закона XII таблица, јер се и за доба доношења Закона налазе подаци о великом значају жене у друштву. Уосталом, као повод паду децемвира наводи се покушај једног од њих да пороби једну младу плебејку,⁶⁹⁾ а као повод пада краљевства, познато је, наводи се случај обесчашћења једне жене.⁷⁰⁾ Римљани су сачували сећање на доба када се веровало у „безгрешно” зачеће. Први њихов слављени краљ, оснивач Рима, Ромул, наводно је рођен од једне девице весталке, искључене од контаката са мушкарцима, а која га је, по веровању, зачала са самим богом Марсом.⁷¹⁾ Мистичну снагу жене рецимо презентира легенда о Јутурни, чије присуство на ратишту је помагало њеном брату да побеђује.⁷²⁾ Мудрост жене и њена божанска природа наглашавају се у миту о богињи Егерији, која се јавља као саветодавац, а истовремено и као жена, једном од најмудријих и напобожнијих међу римским краљевима, чувеном Нуми Помпилију.⁷³⁾

Римљани, као и други стари народи, обожавају плодност и имају бројна женска божанства. Додуше, у историјско доба се на челу капитолског тројства налази мушко божанство, Јупитер, поред Јуноне и Минерве. Али значај Јуноне, као заштитнице жена, још и у историјско доба је врло велики. Заштитница града је богиња Веста, чак и у историјско доба, а служе јој свештенице, девице весталке⁷⁴⁾ Углед весталке је толики да се конзул пред њом зауставља, а ликтори симболе власти okreћу ка земљи. Уосталом, конзул се зауставља и пред обичном женом, уваженом римском матроном, којој даје предност пролаза. Такви поступци и схватање весталки светим женама, управо указују на изузетан значај жене у старо доба. Она је неповредива и зато је забрањено да је се дотакне на улици, а не као у касније доба, зато што је била посед мушкарца. Наравно, овакву привилегију жене Римљани из каснијих векова, не знајући јој порекло и не схватајући јој прави смисао, објашњавају некаквом наградом за извесна понашања.⁷⁵⁾ Наведени, и још многи други подаци, врло убедљиво сведоче о једној фази у развоју римског друштва, коју управо карактерише изузетан углед жене, чак већи но углед мушкарца. Била је уважена већ самим тим што је жена, а не само као супруга и мајка. Отуда се покушај насиља над њом врло строго

⁶⁸⁾ Неки од извора поменути су у напмени бр. 19. овог рада.

⁶⁹⁾ Позната легенда о Виргинији (Ливије, *Ab urbe condita*, II).

⁷⁰⁾ Позната легенда о Лукрецији (Ливије, *Ab urbe condita*, I).

⁷¹⁾ Ливије, *Ab urbe condita*, књига I.

⁷²⁾ Неке податке износи Вергилије (*Aeneida*).

⁷³⁾ Више о легенди у Herrmann, *Cl.* — *La rôle ...* стр. 23.

⁷⁴⁾ О врло великом значају култа Весте и о изузетном уважавању свештеница весталки, као и о могућности утицања на јавни живот, говоре бројни подаци из поменутих и других дела римских писаца.

⁷⁵⁾ Слична објашњења Римљани дају и у неким другим ситуацијама, везаним за положај жене, за њен углед. Рецимо и женска имена курија, о чему ће касније у тексту бити речи, објашњавају наградом жена.

кажњава. Сличних података има и о неким другим италским градовима.⁷⁶⁾

Коначно, сасвим је несумњиво да и матријархат сам за себе, подразумевајући сродство и наслеђивање по мајци, повећава углед жене; али до правог изражаја може доћи само у друштву које одликују поменуте појаве. У ствари, сродство и наслеђивање по мајци управо се и срећу у друштвима таквога типа, таквих карактеристика. У том смислу, када се говори о матријархалном времену, како је већ речено, подразумева се читав сплет друштвених појава, од којих једну чини матријархално сродство и наслеђивање, а које се уобичајено означава као матријархат. О типичном, чистом матријархалном времену не зна се баш много, али је његово постојање несумњиво, како према подацима сачуваним од стране патријархалних епоха неких старих народа, тако и према онима о примитивним народима из XIX века. Према Енгелсу првобитни матријархални генс, чији чланови су међусобно везани преко прамајке, јавља се онда када се групни брак, у којем је извесно само материнство деце, трансформисао до брака пуналуа.⁷⁷⁾ Време трајања ове фазе у развоју друштва тешко је утврдити, а разлике код појединих народа јављају се, поред осталог, зависно и од тога да ли се једно конкретно друштво развија аутохтоно или уз утицај неке већ постојеће цивилизације.

Интересантно је да непосредни суседи Римљана, Етрурци, иако су према неким подацима закорачили у цивилизацију (развијено занатство, трговина, писменост итд.), по доста раширеном мишљењу,⁷⁸⁾ представљају матријархално друштво. Разлог можда лежи у дугом аутохтоном развоју. Још је интересантније, међутим, да се Рим из доба Ромула сматра, од највеће већине аутора, изразито патријархалним друштвом, иако је на нижем степену развоја од Етрурије и у првим вековима се развија под интензивним утицајем Етрураца. Овакав контраст између та два суседна народа тешко да би се могао објаснити. Препоставка о утицају Грка, са југа Апенина, не делује довољно убедљиво, бар судећи према тексту Закона XII таблица, који садржи и неке трагове гентилног уређења и који одговара друштву које је тек закорачило у цивилизацију;⁷⁹⁾ а од доба Ромула га дели око три века. Затим, поменуте карактеристике старог римског друштва, сличне као и код неких других народа одговарајућег степена развоја, управо негирају схватање о строгом патријархату. Чак и ако је био ро-

⁷⁶⁾ Инхеринг управо наглашава да је жена уважена већ самим тим што је жена, а не само као мајка или супруга (*L'esprit*, стр. 202.), а слична је ситуација изгледа била и у осталим италским градовима, судећи према подацима о контактима Римљана са њима, изнетим кроз неке легенде или кроз описе неких догађаја.

⁷⁷⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице... стр. 37-44.

⁷⁸⁾ Такво мишљење рецимо износе Машкин, *Историја старог Рима*, Београд, 1968, стр. 60; Ростовцев, *Историја Старог света*, стр. 228; Herrmann, *La rôle judiciaire et politique des femmes*, стр. 9-10. Иначе, подаци у том смислу налазе се у неким познатим легендама, рецимо о Танаквили, која долази у Рим, као и о Клелији која сведочи о томе да Етрурци за таоце најрадије узимају кћери Римљана, (Ливије, *Ab urbe condita*, I). Слична ситуација среће се и код Германа из доба Тацита.

⁷⁹⁾ На више места се у Закону срећу трагови старих односа, а познате одредбе о наслеђивању (посебно значајне у имовинско-породичној области) управо помињу наследно право гентила.

Њен патријархат, рецимо под посредним утицајем Грка преко других италских народа, сасвим је сигурно да није попримио класичан облик, но да је само реч о фактичкој промени сродства и наслеђивања, која у тренутку рабања не ремети постојеће односе између полова.⁸⁰⁾ Коначно, независно од тога да ли је рођена идеја о патријархату, неки подаци управо указују на трагове матријархата, и то не само за Рим, но и за неке друге италске градове. Уз те податке, уз помену-те одлике старог римског друштва и уз бројне податке о изузетно великом угледу жене и њеном значајном утицају у породици и друштву, чак и много година после Ромула, сасвим је сигурно да се не може говорити о строго патријархалном друштву. Била би то крива представа о Риму из доба Ромула.

Таква представа, на жалост владајућа у литератури, заснива се највећим делом на неким одредбама из „*leges regiae*”, као и на схватањима такве врсте код неких Римљана из каснијих векова. А таквих одредби нити је било, нити их је могло бити у доба Ромула и неких од његових следбеника. Сасвим су у праву аутори који (бар када је реч о положај жене) у овој збирци виде једну сумњиву, неаутентичну компилацију с краја републике.⁸¹⁾ Веровање у постојање такве збирке, међутим, уз коментаре класичних правника и других римских писаца који јој придају значаја,⁸²⁾ и уз ауторитативне тврдње неких угледних Римљана (антифеминистички настројених, попут Катона Старијег)⁸³⁾ о наводно апсолутној обесправљености жене у дубокој прошлости, наводе и савремене романисте на криву представу о старом Риму. Само се мали број аутора усудио да посумња у ту представу, иако је још у XIX веку указано на изузетно угледан положај жене у старом Риму,⁸⁴⁾ а историјскоматеријалистички приступ изучавању друштва отворио нове видике и упутио на преиспитивање бројних схватања, па и оних везаних за историју жене; иако је већ рођена и сумња у аутентичност „*leges regiae*”. Међу првима је то учинио

⁸⁰⁾ Више о томе в. Енгелс, Ф. — Порекло породице... стр. 53.

⁸¹⁾ Скоро је невероватно колику је збрку у науци изазвала ова збирка, састављена у доба једног изразито антифеминистичког расположења (у владајућим круговима мушкараца наравно) што и објашњава њен садржај када је положај жене у питању. Она управо, садржи и одредбе, колико је познато једине таквог карактера, које констатују свеомоћ *pater familiae*. Наука заиста много дугује онима који су, сасвим основано, покренули питање аутентичности овакве збирке. О питању сумње у аутентичност више у напомени бр. 12.

⁸²⁾ Додуше, од правника је изричито помиње једино Помпоније (Д. 1, 2.2. пр. — 53; према Даниловић-Станојевић: Текстови из римског права, стр. 135-136), али је зато други писци помињу на више места (рецимо Ди нисије, Плутарх, Аул-Гелије и други).

⁸³⁾ Катонове тврдње о наводно великој обесправљености жене у старо доба и наводно великој њеној слободи у Катоново доба, с обзиром на углед који је уживао, сигурно су и те како утицали на општа схватања у његово и у касније доба. Интересантно је да постоји јако велика сличност између неких његових тврдњи о жени и неких одредби из тзв. краљевских закона. Није неосновано помислити да су баш неки Катонове говори утицали на творца збирке. Катон, иначе, толико убедљиво делује да му поклања веру чак и један тако врстан научник, какав је био Бебел, (Жена и социјализам, стр. 21. Неки фрагменти из Катонових говора презентирани су у Јовановић, М. — Положај жене у најстаријем римском праву, стр. 57 и даље.

⁸⁴⁾ Указали су поменути аутори: Де Куланж, Ф. — Античка држава; Gide, P. — *Etude sur la condition privée de la femme*; Ihering, R. — *L'esprit du droit romain*; *Historie de développement du droit romain*.

Пиганиол, затим Ростовцев и, у новијој литератури Ерманова.⁸⁵⁾ Пиганиол верује да је реч о утицају Сабињана, Ерманова истиче утицај Етрурије, док Ростовцев сматра да се код доброг броја италских градова налазе трагови матријархата, у чему је највероватније у праву.

Бројне легенде, везане за Лациум и ширу околину, садрже податке који указују на трагове матријархата.⁸⁶⁾ Рецимо Камила је постала војсковођа, а одгаја је са великом приврженошћу отац који је, као краљ, био прогнан након смрти краљице мајке, од Волска. Јутурна, као сестра великог војсковође Турна, пратила је брата током ратовања, дајући му неку надљуску моћ својим присуством и штитећи га од смрти. Лавинија, супруга легендарног Енеје, нашла се на челу града Лавиниума, који Римљани сматрају првим својим стаништем на тлу Италије. Даље, будуће осниваче Рима „безгрешно“ је зачала весталка Реа Силвија, и то са самим богом Марсом. А она је била кћер свргнутог краља. Престо се, дакле, могао наследити и по женској линији. Таквих примера има и касније. Анко Марције био је, по легенди, унук од кћери Нуме Помпилија, а сам Помпилије, сматра се, живео је пре досељења у Рим код таста. Једна верзија легенде о Асса Лауренцији каже да је жена усвојила Ромула и Рема, након спашавања из Тибра, што свакако не би било својствено строго патријархалном друштву. А Етрушћанка Танаквила по легенди је двојицу мушкараца довела на престо, и сама држала говоре римском народу, док је супруга Нуме, будући и богиња истовремено, била главни саветодавац овом мудрој краљу. Жена је као супруга, а посебно као мајка, у многим ситуацијама имала одлучујућу реч, као рецимо мајка Кориолана. На светковинама Римљана и суседних градова жене су редовно присутне и уважене. Представљају стуб куће, тако рећи света бића, а одржавање градског култа од давнине је у њиховим рукама.⁸⁷⁾

Поменути, као и неки други подаци, указују несумњиво на трагове времена које се одликује матријархалним сродством. Најсигурнији доказ, међутим, и тако рећи неоториво сведочанство о матријархату (у ужем смислу) даје податак о женским именима курија. Реч је очигледно о трагу времена у којем се сродство рачунало по мајци, односно по прамајци (а за такво доба има одређеног смисла и легенда о Асса Лауренцији, као мајци усвојитељу). Не схватајући значај овога податка, или не желећи да га схвате, Римљани из каснијих векова у женским именима курија виде почаст додељену Сабињанкама, као награду за измирење два народа; измирење и савез

⁸⁵⁾ Piganiol, A. — *Essai sur les origines de Rom*, Paris, 1917, с. 156-158; Ростовцев, М. — *Историја Старог света*, I, Нови Сад, 1974, стр. 228 Herrmann, Cl. — *La role judiciaire et politique des femmes sous la Republique romaine*, Bruxelles, 1964, стр. 9-10.

⁸⁶⁾ Детаљан преглед поменутих и других легенди, уз одговарајући коментар, дат је у Јовановић, М. — *Положај жене у најстаријем римском праву*, магистарски рад, Правни факултет у Београду, 1984, стр. 238-357.

⁸⁷⁾ Више података о томе, уз детаљан преглед легенди, хронолошки срећених и анализираних, у Јовановић, М. — *Положај жене у најстаријем римском праву*, стр. 237-357.

између њих, на челу са Ромулом и Тацијем.⁸⁸⁾ Слично објашњење они дају и неким другим појавама које не схватају, као рецимо праву првенства пролаза; али се тиме не умањује вредност ових сведочанстава.

Присутно матријархално сродство, већ само за себе, овде као и код других народа, пружа жени велики углед и утицај, како у породичној заједници, тако и шире. У том смислу Енгелс каже: „... Комунистичко газдинство, у коме већина или све жене припадају истом генсу, а мушкарци се деле на различите генсове, јесте стварна подлога оне превласти жена која је уопште распростањена у прастаро доба...”⁸⁹⁾ Наравно, само матријархално сродство, изван низа других околности, не би било довољно, али заједно са њима оно жени пружа одређену предност над мушкарцем; предност која никако не значи и некакво свевлашће, већ управо равноправност између полова, уз нешто израженији углед и утицај жене. Овоме треба још додати значај синдијазмичког брака у погледу положаја жене; брака карактеристичног за доба варварства, али чији се утицај протеже, односно чији се неки елементи задржавају и у оквиру новорођене моногамије, задржавајући у знатној мери и стару равноправност између брачних партнера, односно стару слободу жене.⁹⁰⁾ Бројни подаци указују управо на велику слободу удате жене у старо доба Рима. Уколико се код Римљана из доба Ромула већ почела да јавља моногамија, сасвим је сигурно да она не ремети осетније стари положај жене, из синдијазмичког брака; сигурно је да представља моногамију у етимолошком, а не у класичном смислу, и као таква се углавном одржава и до времена доношења Закона XII таблица.⁹¹⁾ Сасвим је сигурно, дакле, да класичну моногамију, која подразумева изразито понижење жене и њену подређеност мушкарцу, Римљани нису имали ни у доба доношења Закона XII таб., а још мање су је могли имати у доба Ромула, иако неке одредбе из тзв. краљевских закона управо указују на положај жене одговарајући таквом браку.⁹²⁾ Напротив, жена је уживала слободу, онакву какву је имала и у другим друштвима сличнога степена развоја.⁹³⁾

⁸⁸⁾ Ливије ((*Ab urbe condita*, I) управо овакво тумачење износи и уопште не сумња у њега. Двоуми се једино око тога које су то жене међу Сабинанкама биле одабране да се њихова имена дају куријама, пошто их је било више но курија које носе наводно баш њихова имена. Више о самој овој легенди, о отмици Сабинанки, у Јовановић, М. — Положај жене... стр. 254.

⁸⁹⁾ Енгелс, Ф. — Порекло породице..., стр. 47.

⁹⁰⁾ О одликама синдијазмичког брака, односно породице, в. Енгелс, Порекло породице..., стр. 44-58.

⁹¹⁾ О калемљењу моногамије на синдијазмички брак, код Германа, говори Енгелс, Порекло породице, стр. 65. Истиче такође да и стара римска фамилија још увек не носи обележја класичне моногамије, стр. 64.

⁹²⁾ Док једне одредбе из „краљевских закона” дефинишу апсолутну власт мушкарца, шефа породице, друге предвиђају смртну казну за жену у случају прељубе. Прељубу мушкарца не помињу, али помињу конкубину као нечасну жену, што речито говори о прељуби мушкарца. Сасвим је, очигледно, дакле, да подразумевају класичну моногамију, чак општрију но што су је достигли у каснијим вековима.

⁹³⁾ Велике сличности постоје са Германима. У том смислу в. Кандић, Ј. Одабрани извори из опште историје државе и права, Београд, 1974, Тацитова Германија, стр. 25-35. Такође в. Јовановић, М. — Положај жене, у најстаријем римском праву.

Доба Ромула, дакле, у много чему носи одлике матријархалне епохе што наравно, подразумева и одговарајући положај жене у друштву и породици. Чак и ако се патријархат већ родио, што је мало вероватно, у погледу положаја жене сасвим се основано може говорити о матријархалном времену. А са таквим временом неспојива је онаква обесправљеност жене каква се редовно помиње у литератури. Она није била обесправљена чак ни у доба доношења Закона XII таб. (мада се у то доба већ рађају темељи будуће неравноправности између полова); још мање је то могла бити у доба Ромула, када држава и права још увек нема и када друштво још увек одликују оне карактеристике које жени пружају равноправан положај са мушкарцем, и чак нешто већи углед и уважавање.

Mr MILA JOVANOVIĆ
assistante à la Faculté de Droit à Niš

ROME DE L'EPOQUE DE ROMULUS-EPOQUE DU PATRIARCAT OU DU MATRIARCAT?

Résumé

Le but de ces recherches, sous ce titre-là, est une tentative qui vise à provoquer la pensée scientifique sur la mise à l'épreuve des conceptions traditionnelles de la femme dans le cadre du droit romain le plus ancien; conception d'après laquelle la femme est une créature complètement privée de ses droits et subordonnée à l'homme. Une telle conception, que nous le voulions ou non, reflète les anciens préjugés, ou, comme le dirait Engels «ces conceptions absurdes», dans le sens que la femme, au début déjà de la société humaine, était l'esclave de l'homme; conceptions considérées complètement sans fondement.

La société romaine de l'époque de Romulus et même plus tard, présente une phase transitoire entre l'époque de la précivilisation et celle de la civilisation chez les Romains. Certaines spécificités dans leur développement politique, économique et familial a permis une plus longue sauvegarde des vestiges d'anciens rapports des gens, c'est-à-dire, des traces de l'ancien traitement de la femme dans la vie familiale et sociale (celui qu'on rencontre chez d'autres peuples d'un développement semblable). Le fait est que la femme, même à l'époque de la promulgation de la Loi des XII tablettes, occupait, dans la vie pratique, familiale et sociale, un rôle important, tout en ayant une position honorable. Pourtant il existe dans la littérature juridique, une conception toujours en cours, d'après la quelle le plus ancien droit romain privait complètement la femme de ses droits. D'où la conclusion qu'il existe une grande et importante divergence entre le droit et la vie de cette époque, quand il s'agit du statut de la femme.

En somme, une telle divergence n'existait pas; les lois de cette époque ne privaient pas la femme de ses droits comme on le conçoit aujourd'hui par tradition. La conclusion sur un tel droit antiféministe, si rigoureusement patriarcal, est basée sur les dispositions des prétendues lois souveraines conformément auxquelles on revient toujours quand on veut interpréter aussi les dispositions de la Loi des XII tablettes. Pourtant, ces «lois souveraines» ne pouvaient exister du temps de Romulus, tout au moins quand il s'agit des dispositions de la loi concernant la femme; il est plutôt question ici d'une compilation non-authentique et douteuse, datant de la fin de la période républicaine. Si nous envisageons la Loi des XII tablettes en dehors de la collection mentionnée et conformément aux circonstances sociales et familiales de cette époque-là, on n'y trouve pas de précises privations des droits de la femme, dont on parle régulièrement.

En vue de donner des arguments sur une telle conception, assez audacieuse en apparence, on a découvert tout un enchaînement de phénomènes sociaux qui, à l'époque de la société précivilisée (qu'on pourrait appeler époque du matriarcat), donnent à la femme un rang social respectable; on a même constaté ces mêmes phénomènes dans l'ancienne société romaine. Ces phénomènes, non seulement ceux du matriarcat dans son sens le plus restreint (comme le sont la parenté et héritage matriarcal) assurent à la femme un rang social favorable, aussi bien dans la société romaine que dans d'autres sociétés analogues; et leur présence confirme que Rome au temps de Romulus, quand il est question du rang social de la femme, appartient plutôt à l'époque du matriarcat qu'à celle du patriarcat.

Parmi les importants phénomènes sociaux, on peut souligner les suivants: l'important rôle économique de la femme dans la société agricole primitive, qui a, pour ainsi dire, une importance publique (comme est le rôle politique de l'homme), qui permet à la femme d'exprimer sa force créatrice. Il faut aussi avoir en vue que les rapports sociaux basés sur la propriété sociale excluaient l'exploitation en général, donc celle de la femme, que le rôle politique de l'homme de cette époque consistait à s'occuper des travaux du temps de paix et que tout ça n'amoindrissait pas le rôle et l'importance de la femme. L'auteur met en évidence l'importance des descendants dans les sociétés rurales et celle de la mère dans ces conditions, et certaines croyances qui, dans l'acte de naissance, et dans la femme-même, voient quelque chose de mystérieux et de divin. Finalement, l'auteur souligne aussi l'importance de la parenté de tout ce qui appartient au matriarcat et l'héritage de par la mère, qui assurent également à la femme un rang honorable dans la société. Tout en retrouvant les traces de ces phénomènes dans l'ancienne société romaine, l'auteur constate que celle-ci, selon le statut de la femme, porte les enseignes de l'époque du matriarcat.